

A PERIÓDUSOS RENDSZER ÉVE

1 H 1,008																	18 He 4,003
3 Li 6,94	4 Be 9,01											5 B 10,81	6 C 12,01	7 N 14,01	8 O 16,00	9 F 19,00	10 Ne 20,18
11 Na 22,99	12 Mg 24,30											13 Al 26,98	14 Si 28,09	15 P 30,97	16 S 32,06	17 Cl 35,45	18 Ar 39,95
19 K 39,10	20 Ca 40,08	21 Sc 44,96	22 Ti 47,87	23 V 50,94	24 Cr 52,00	25 Mn 54,94	26 Fe 55,85	27 Co 58,93	28 Ni 58,69	29 Cu 63,55	30 Zn 65,38	31 Ga 69,72	32 Ge 72,63	33 As 74,92	34 Se 78,97	35 Br 79,90	36 Kr 83,80
37 Rb 85,47	38 Sr 87,62	39 Y 88,91	40 Zr 91,22	41 Nb 92,91	42 Mo 95,95	43 Tc -	44 Ru 101,07	45 Rh 102,91	46 Pd 106,42	47 Ag 107,87	48 Cd 112,41	49 In 114,82	50 Sn 118,71	51 Sb 121,76	52 Te 127,60	53 I 126,90	54 Xe 131,29
55 Cs 132,91	56 Ba 137,33	57-71	72 Hf 178,49	73 Ta 180,95	74 W 183,84	75 Re 186,21	76 Os 190,23	77 Ir 192,22	78 Pt 195,08	79 Au 196,97	80 Hg 200,59	81 Tl 204,38	82 Pb 207,2	83 Bi 208,98	84 Po -	85 At -	86 Rn -
87 Fr -	88 Ra -	89-103	104 Rf -	105 Db -	106 Sg -	107 Bh -	108 Hs -	109 Mt -	110 Ds -	111 Rg -	112 Cn -	113 Nh -	114 Fl -	115 Mc -	116 Lv -	117 Ts -	118 Og -
119	120	121-	156	157	158	159	160	161	162	163	164	139	140	169	170	171	172
165	166	• USA és Oroszország • USA • Szovjetunió/Oroszország • Japán • Németország															

57 La 138,91	58 Ce 140,12	59 Pr 140,91	60 Nd 144,24	61 Pm -	62 Sm 150,36	63 Eu 151,96	64 Gd 157,25	65 Tb 158,93	66 Dy 162,50	67 Ho 164,93	68 Er 167,26	69 Tm 168,93	70 Yb 173,05	71 Lu 174,97
89 Ac -	90 Th 232,04	91 Pa 231,04	92 U 238,03	93 Np -	94 Pu -	95 Am -	96 Cm -	97 Bk -	98 Cf -	99 Es -	100 Fm -	101 Md -	102 No -	103 Lr -
141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155

121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138

		protonszám					
		110	111	112	113	114	115
neutronszám	157	²⁶⁷ Ds 3 μs					
	158						
	159	²⁶⁹ Ds 0,23 ms					
	160	^{270m} Ds 10 ms					
	161	²⁷¹ Ds 0,21 s	²⁷² Rg 2 ms				
	162						
	163	²⁷³ Ds 0,17 ms	²⁷⁴ Rg 12 ms				
	164						
	165			²⁷⁷ Cn 0,69 ms	²⁷⁸ Nh 1,4 ms		
	166						
	167	²⁷⁷ Ds 3,5 ms	²⁷⁸ Rg 4 ms				
	168		²⁷⁹ Rg 0,09 s				
	169	²⁷⁹ Ds 0,18 ms	²⁸⁰ Rg 4,6 s	²⁸¹ Cn 0,18 s	²⁸² Nh 73 ms		
	170	²⁸⁰ Ds 6,7 ms	²⁸¹ Rg 17 s	²⁸² Cn 0,91 ms	²⁸³ Nh 75 ms	²⁸⁴ Fl 2,5 ms	
	171	²⁸¹ Ds 9,6 s	²⁸² Rg 100 s	²⁸³ Cn 4,2 s	²⁸⁴ Nh 0,91 s	²⁸⁵ Fl 0,10 s	
172		²⁸³ Rg 5,1 min	²⁸⁴ Cn 98 ms	²⁸⁵ Nh 4,2 s	²⁸⁶ Fl 0,12 s	²⁸⁷ Mc 37 ms	
173			²⁸⁵ Cn 28 s	²⁸⁶ Nh 9,5 s	²⁸⁷ Fl 0,48 s	²⁸⁸ Mc 0,16 s	
174			²⁸⁶ Cn 8,5 s	²⁸⁷ Nh 5,5 s	²⁸⁸ Fl 0,66 s	²⁸⁹ Mc 0,33 s	
175		²⁸⁶ Rg 11 min			²⁸⁹ Fl 1,9 s	²⁹⁰ Mc 0,65 s	
176					²⁹⁰ Fl 19 s		
177				²⁹⁰ Nh 2 s			

lassú, és alfa-bomlásuk felezési ideje is meghaladja az egy évet.

Kevésbé nyilvánvaló, hogy az atomok elektronszerkezetének leírásában egyáltalán van-e helyük jóslatoknak. A Nobel-díjas Glenn T. Seaborg 1996-ban megjelent, a periódusos rendszerről szóló cikkében [5] egyszerűen csak folytatta az eddig megismert elveket, és a nyolcadik periódusba így összesen 50 elemet helyezett egymás után. Az 5g és 6f pályák betöltésével keletkező 32 tagú elemcsoportot szuperaktinidáknak nevezte. Ezt a gondolatmenetet folytatva 2002-ben h, i, j és k pályák figyelembevételével olyan periódusos rendszer is született, amely az elemeket a 1138-as rendszámig tünteti fel, [6] ez látható a **2. ábrán**. Elméleti számításokból azonban meglehetősen nagy bizonyossággal kiderült, hogy már a hetedik periódus végén is figyelembe kell venni a relativisztikus hatásokat, mert az elektronok mozgási sebessége a fénysebességhez közelít; a nyolcadik periódusban pedig ez az effektus nagyon is lényeg-

3. ábra. A periódusos rendszer relativisztikus kvantummechanikai számítások alapján jóslott felépítése a 172-es rendszámú elemig. A már előállított transzurán elemeknél a mező színe az előállítás országára utal

gessé válik. Az ilyen számításokat a leg részletesebben Pekka Pyykkö finn kémikus végezte el. [7] Az eredmények szerint a p pályák degeneráltsága ilyen nagy rendszámok esetében megszűnik: az energiaszint az egy pályát tartalmazó $p_{1/2}$ és a két pályát tartalmazó $p_{3/2}$ csoportra hasad fel. Ilyen hatások következménye az, hogy a 114-es rendszámú flerovium kémiai tulajdonságai a jóslatok szerint inkább emlékeztetnek a nemesgázokéra, mint a fölötté lévő ólomra vagy az ónra. A 8p és 9p pályák esetében ez a felhasadás már olyan jelentős, hogy a 9s és a $9p_{1/2}$ pályák energiája a $8p_{3/2}$ szintje alá kerül, így a pályák energiabetöltési sorrendje a következőképpen alakul:

$$8s < 5g \leq 8p_{1/2} < 6f < 7d < 9s < 9p_{1/2} < 8p_{3/2}$$

Ennek a következménye az, hogy ha a periódusos rendszerben továbbra is az azonos vegyértékelektron-konfigurációjú elemeket akarjuk egy csoportba (vagyis egymás alá) írni, akkor a rendszámok már nem növekedhetnek monoton módon. A periódusos rendszer a megjósolt elektronkonfi-

4. ábra. Kísérletileg meghatározott felezési idők a stabilitási sziget környezetében

gurációkat tükröző, Pekka Pyykkö által javasolt kiterjesztését mutatja be a **3. ábra**. [7] A rendszámok monoton növekvésének megtörésével érdekes történeti párhuzam húzható: 1869-ben Mengyelejev az atomtömegek sorrendjébe állította az elemeket a periódusos rendszerben, de ezt a szabályt fel kellett rúgnia a tellúr és a jód között ahhoz, hogy a rendszer valóban a kémiai sajátságokat tükrözze. [1]

Az elektronszerkezet kvantummechanikai leírásának egyéb furcsaságai is vannak. A 118-as rendszám fölött például a szokásosan használt egyenletben megjelenik egy második megoldás, majd a 137-es rendszám környékén az energia értékére képzetes számok is lehetségesé válnak. A legelfogadottabb jelenlegi elméletek azt is jósolják, hogy a 172-es rendszám fölött a Schrödinger-egyenletnek még rövid időtartamra stabil megoldása sem lehet: ekkor az elektronok és az atommagban lévő protonok neutronná egyesülése dominánssá válik. Így könnyen előfordulhat, hogy a periódusos rendszer elvi végét nem a magstabilitás, hanem az elektronszerkezet sajátságai határozzák majd meg.

Sajnos igen valószínűtlen, hogy a periódusos rendszerhez kapcsolódó modern jóslatokat az elkövetkező két-három évtizedben kísérleti adatokkal lehetne összevetni.

A szupernehéz elemekből rendszerint néhány atomot állítanak elő, ebből spektroszkópiai módszerekkel az elektronszerkezetre következtetni reménytelen vállalkozás, kémiai sajátságokat meghatározni pedig még inkább az. A stabilitási sziget kísérleti megtalálására sincsenek reális elképzelések. Noha a flerovium elemet előállították már, a sziget várható középpontja a ²⁹⁸Fl-izotóp lenne, a legnehezebb ténylegesen előállított izotóp tömegszáma viszont csak 289. A stabilitási sziget körüli ismert izotópok felezési időit foglalja össze a **4. ábra**. Látható, hogy a meglévő adatok extrapolálásába könnyen beleképzelhető a stabilitási sziget létezése: a Fl jelenleg ismert izotópjainak felezési ideje például monoton növekszik a tömegszámmal.

A szigethez tartozó izotópok előállítását az akadályozza, hogy a stabilis atommagokhoz a rendszám növekedésével egyre nagyobb relatív neutronfelesleg szükséges. [8] A jelenlegi kísérletekben két kisebb atommag hideg fúziójával állítják elő a szupernehéz elemeket – ilyen módon a kívánatos neutron/proton arányt lehetetlen elérni. A magfizika egyik kedvenc atommagja a ⁴⁸Ca-izotóp, amely stabil, a természetes kalcium 0,187%-a, és a protonok számához képest meglepően sok neutron van benne. A ²⁹⁷Og-izotópot (oganeszon) például

²⁴⁹Cf (kalifornium) és ⁴⁸Ca (kalcium) ütköztetésével állították elő. A 119-es rendszámú elem (Uue) előállításához a kalifornium helyett egy einsteinium-izotópot kellene ugyanilyen kísérletben céltárgyként használni, de ehhez semelyik laboratóriumban nem sikerült még elég nagy mennyiség einsteiniumot előállítani. A dubnai Flerov Laboratórium 2019 elején kezdődtek el a próbálkozások arra, hogy ⁴⁸Ca helyett az 5,18% természetes gyakoriságú, ugyancsak stabil ⁵⁰Ti-izotópot használják. [9] Sajnos ennek az atommagnak az elméletek szerint kedvezőtlenebbek a magfizikai tulajdonságai, így a ⁴⁸Ca-nál jóval kisebb valószínűséggel vesz részt hideg fúzióban, de azért van remény arra, hogy néhány éven belül beszámoljanak majd a 119-es (Uue, ununennium) és a 120-as (Ubn, unbinillium) elemek előállításáról is. ●●●

IRODALOM

- [1] G. Lente, ChemTexts (2019) 5, 10.1007/s40828-019-0092-5.
- [2] R. Swinne, Naturwiss. (1919) 7, 529.
- [3] V. S. Okunev, IOP Conf. Ser. Mater. Sci. Eng. (2018) 468, 012012.
- [4] P. de Marcellis, N. Coron, G. Dambier, J. Leblanc, J. P. Nature (2003) 422, 876.
- [5] G. T. Seaborg, J. Chem. Soc., Dalton Trans. (1996) 3899.
- [6] P. J. Karol, J. Chem. Educ. (2002) 79, 60.
- [7] P. Pyykkö, Chem. Rev. (2012) 112, 371.
- [8] Y. T. Oganessian, K. P. Rykaczewski, Phys. Today (2015) 68, 10.1063/PT.3.2880.
- [9] S. Kean, Science (2019) 363, 466.

